

Nyerges Éva Ágnes (1978) régész, archaeozoológus, a Magyar Tudományos Akadémia BTK Régészeti Intézetének tudományos segédmunkatársa. Kutatási területe a régészeti korok állattartása, gazdálkodása és állattenyésztése.

A rómaiak állattartása archaeozoológiai nézőpontból

Egy római hulladékgyűjtő állattani leletanyaga

Nyerges Éva Ágnes

Történeti háttér

A Kr. u. 1. században Pannonia tartományra szervezésével összefüggésben Claudius (Kr. u. 41–54) római császár az észak-itáliai Aquileiától észak felé tartó, a Dunát Carnuntumnál keresztező, majd a Balti-tengerig vezető Borostyánkőút mentén – annak Arrabona, Aquincum és Sopianae felé vezető elágazása mellett – megalapította Savaria coloniát (Colonia Claudia Savariensium, azaz „a savariaiak claudiusi coloniája”, földrajzilag a mai Szombathely)¹ (1. kép). A város alapítását a kutatás korábban hagyományosan Kr. u. 43-ra tette, azonban az újabb eredmények szerint az esemény csupán a Kr. u. 50-es években történhetett.

A város első lakói a XV. Apollinaris Legio római polgárjogot kapott veteránjai, valamint a hozzájuk kapcsolódó kereskedő- és iparosközösségek voltak. Az alapított város – amely a nevét a Savaria(s) patakról (mai Perint) kapta – a tulajdonképpeni településből és a hozzá tartozó földterületből (*territorium*) állt. A colonia territoriumán élő lakosok szintén savariai polgároknak számítottak. A letelepített, kiszolgált katonáknak a *missio agraria* okán juttatott, művelésre alkalmas földeket e város körüli területekből osztották ki. A kialakított parcellákon villagazdaságok létesültek, amelyek központja a tulajdonos lakhelye, a *villa rustica* volt. A villák jellegzetes, leginkább a modern majorságokhoz hasonlítható, vegyes gazdálkodásra épülő, önellátásra (illetve helyi piaci termelésre) berendezkedett, római gazdasági-mezőgazdasági termelőegységek voltak, lakó- és gazdasági épületekkel (csűrök, istállók, ólak, *horreumok*), illetve kertekkel.

Savaria a Kr. u. 2. századra a 24-25 hektáros fallal körülvett magjával, illetve a falakon kívüli beépített területeivel együtt kb. 40-50 hektár területet foglalt magába, lakossága megközelítőleg 4-6 ezer főre rúgott. Az itálikus eredetű alaplakosság a római hagyományoknak megfelelő városi környezetet hozott létre.

Kr. u. 106-ban Traianus császár (Kr. u. 98–117) Pannoniát kettéosztotta. Az így kialakított Felső-Pannonia provincia (Pannonia Superior) vallási (*ara augusti provinciae*), valamint polgári közigazgatási központja, illetve a tartománygyűlés (*concilium*) helyszíne Savaria lett. A település eredetileg fa szerkezetű épületeinek kőbe való átépítésére feltehetően a Kr. u. 117–138 között uralkodott Hadrianus császár idején kerülhetett sor.

Bár nincsenek régészeti adataink a várost érő pusztításról, azonban a territoriumán elrejtett kincsleletek alapján valószínűsí-

nítható, hogy a Kr. u. 160–180 között zajló, a Duna északi partján lakó germán törzsekkel folytatott háborúk Savaria polgárainak életére is hatással lehettek.

Kr. u. 193-ban a pannoniai legiók által Carnuntumban császárként kikiáltott Septimus Severus (Kr. u. 193–211) Rómába menet Savariában gyűjtötte össze csapatait. Ekkor a városban, mint a császárkultusz központjában, minden bizonnyal valamely avatási ceremóniára is sor került. A Kr. u. 3. század végén, Diocletianus császár (Kr. u. 284–305) birodalomszervező közigazgatási reformjait követően Savaria lett a Pannonia Superior provincia kettéosztásával létrehozott Pannonia Prima tartományon belül a polgári igazgatás székhelye. A Kr. u. 4. századtól a város jelentős ókeresztény központtá vált. Savaria hanyatlásáról igen kevés információval rendelkezünk. A Kr. u. 5. század elejére ugyan a lakott területének aránya erőteljesen lecsökkent, de a városi élet nem szűnt meg teljesen.

A város császárkori történetének végét egy Kr. u. 456-ban bekövetkezett földrengéshez szokás kötni, azonban az erre vonatkozó régészeti bizonyítékok teljességgel hiányoznak. A hanyatlás, majd pedig a fokozott elnéptelenedés okai sokkal inkább más, külső hatásokban keresendők (pl. a tartományi közigazgatás felbomlása, illetve a barbár pusztítások). A népesség egy része ugyanakkor a pusztulás ellenére helyben maradt – a lakosság továbbélése régészeti és történeti források alapján is igazolt.²

A római állattartásról

A tudatos állattenyésztéssel behatóan foglalkozó első európai írott forrásaink az ókori Rómából származnak. Columella *A mezőgazdaságról* című munkájában a következőket írja: „A mezőgazdaságban a legrégebbi ágazat, egyben a legjövedelmezőbb is az állattartás, éppen ezért a pénz (*pecunia*) és a birtok (*peculium*) neve, úgy tűnik, az élő állat (*pecus*) nevéből származik” (VI. 4).

A római korban a Kárpát-medencébe behozott új fajok a szamár és a macska. A tevé feltehetően katonai alakulatok révén jutott el időszakosan Pannoniába. A házityúk jelenléte ugyan a vaskor óta kimutatható, de elterjedése, a lúdával együtt, ekkor válik igazán általánossá. A kutyák esetében pedig a faj formai változatainak nagymértékű gazdagodása figyelhető meg.³

A rómaiak által meghonosított fejlett mezőgazdasági kultúra, az annak okán kifejlődő tudatosabb helyi tenyésztések, illetve a virágzó kereskedelem révén a pannoniai állatállományban nem csupán új fajokkal, hanem változatos fajtamegjelenésekkel is számolhatunk.

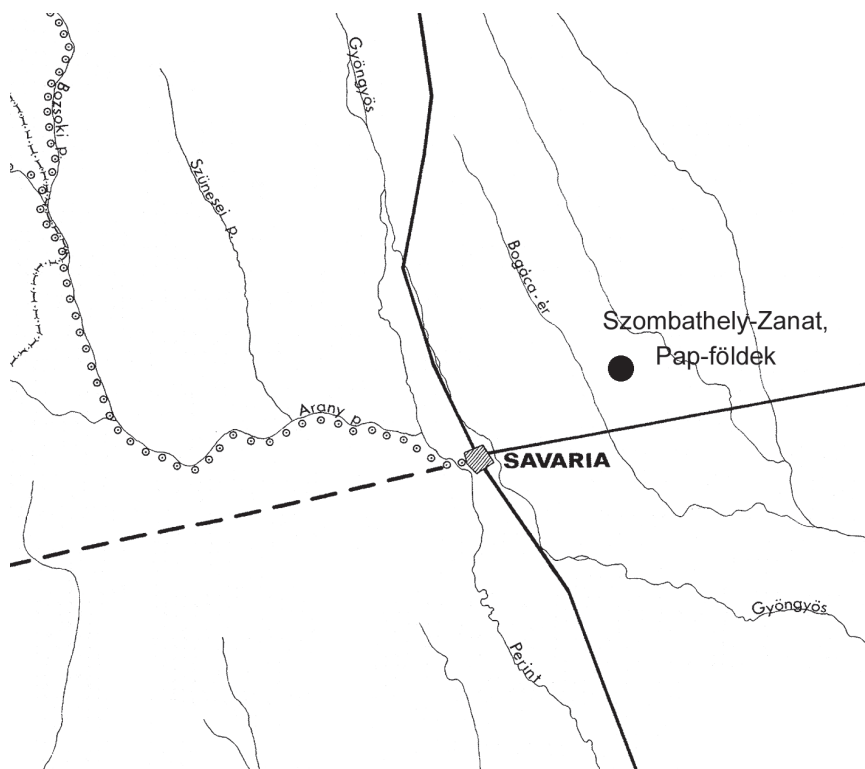
Az archaeozoológiai vizsgálatok arra ugyan nem adnak választ, hogy egy állatfaj maradványainak variabilitása milyen mértékű összefüggésben állhatott az egykori tudatos tenyésztői munkával, illetve mekkora lehetett a véletlen keveredés vagy mutáció hatása, azonban a szakírók annál részletesebben tárgyalják e témát műveikben. Columella például négy szarvasmarhafajtát különböztetett meg: a karcstű, fehér campaniai; a nagy, világos vagy vörös színű umbriait; a zömök, erőteljes etruszkot; és a legszívósabb appennini szarvasmarhát (*A mezőgazdaságról* VI. 1. 1–2).

A római gazdaságok alapvető haszonállatai a szarvasmarha, a ló, a szamár, az öszvér, illetve a juh, a kecske és a sertés voltak. Mindezekben belül is a legfontosabbak a szarvasmarha (*taurus*), a juh (*ovis*) és a sertés (*sus*) – ez visszaköszön például a föld javaiért cserébe Janus, Jupiter és Mars istenek jóindulatának elnyerése végett Cato által is ajánlott hármast állatáldozat elnevezésében (Suovetaurilia) is.

A jószágok haszonvétele – amint a gazdasági munkák is tájékoztatnak – teljes körű és igen alapos volt. A szárnyasok közül a tyúk, lúd, kacska, gyöngytyúk, galamb, gerle, páva, daru voltak a legelterjedtebbek, de tartottak erdei szalonkát, fajdot, hattyút, sőt még struccot is (Apicius: *De re coquinaria* VI. 1. 1–2). Az ingyenc étkezési igények kielégítésére pedig a gazdaságok madárházaiban különféle énekes és más apró madarakat is tenyésztettek, például fülemülét, fűrjet, fecskét, különböző rigóféléket, foglyot stb.

Varro, majd az ő nyomán idősebb Plinius is megemlékezik a római Quintus Fulvius Lippinusról (Kr. e. 1. század), aki egyenesen csigafarmot üzemeltetett, ahol saját tápkeverékével hizlalt eladásra különféle csigákat, valamint vadasparkot alapított, amit nyulakkal, vaddisznókkal, különböző szarvasfélékkel (*Cervidae*) és kecskeformákkal (*Caprinae*) népesített be.⁴

A gazdag írásos forrásanyag által bemutatott, ideális (!) és rendkívül változatos római étkezési kultúra képét ugyanakkor a hazai ásatások archaeozoológiai leletanyaga nem minden esetben tükrözi. Habár az olyan kiemelkedő helyszínek, mint például a savariai Isis temploma is, néhány leletanyaguk által – *amphora*-oldaltöredék olajbogyó lenyomatával, osztrigák, egyéb tengeri kagylók és halak maradványai a Kr. u. 1–2 századból – valamelyest bepillantást engednek a klasszikus mediterrán életmód Pannoniában is megelevenedő voltára.⁵ Az ásatási csontanyag tanúsága szerint azonban a változatosság (általánosságban) leginkább a korban ismét fel-fellendülő vadászat arányában jelentkezik – mindazonáltal ez nem csupán a luxustáplálkozás mutatójaként értelmezhető. A 4. században a pannoniai hadsereg központi húsellátása egyre akadozóbbá

1. kép. A lelőhely Savaria territoriumán

vált, a katonaság pedig (de az inséges időköt élő lakosság is) vadállatokkal próbálta bővíteni táplálékforrását.⁶

Bár a római leletgyűttesekben a háziállat-maradványok dominanciája egyértelmű, a különböző típusú településeken – katonai létesítmények és az azokat kiszolgáló *vicusok*, a városok és a villagazdaságok – a haszonállatok eltérő arányai más-más képet mutatnak a húsfogyasztás tekintetében.

Vörös István archaeozoológus 40 eltérő típusú (21 katonai, 19 civil) római kori pannoniai lelőhely állattani leletanyagának szarvasmarha-, juh- és sertésmaradványainak arányát összevetve megállapította, hogy általában a hadsereg településeinek esetében a szarvasmarha csonttöredékek aránya 30% alatti, míg a juh- vagy sertéscsontok 50% fölötti gyakorisággal szerepelnek a leletanyagokban. A katonai táborokban és az azokat kiszolgáló településeken a lómaradványok száma is magasabb volt. A szarvasmarhák aránya a villagazdaságok leletanyagában is 50% alatt maradt, azonban a városi hulladékokból igen magas százalékban kerültek elő a faj maradványai.⁷

A jómódú lakosság esetében a konyhahulladékból előkerülő háziszárnyasok és a néhány hónapos malacok maradványai utalnak leginkább a gazdagabb életvitelre, az ingyencsúgnak számító apró emlősök (pl. az ún. *glirariumok*ban hizlalt pelék) vagy énekes madarak csontjai iszapolás nélkül nemigen kerülnek elő ásatásokon.⁸

A lelőhely

A Szombathely–Zanat–Pap-földek lelőhely Vas megyében, Zanat község északi határában, a Szombathelyről északkeleti irányba kivezető 86. számú főút Zanat települést elkerülő szakasza mentén helyezkedik el (1. kép). A közel hat és félezer

2. kép. 2. sz. objektum (római kori gödör) metszete (Varga Krisztina felvétele)

3. kép. 2. sz. objektum (római kori gödör) részlete (Varga Krisztina felvétele)

négyzetméternyi terület, a Pap-földek-dűlő délkeleti részén, egy, a környezetből kiemelkedő domb déli oldalát foglalja el. Régészeti feltárására először 1999-ben a szombathelyi Savaria Múzeum, majd 2008-ban a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat (MNM NÖK) részéről került sor (ásatásvezető: Skriba P., Varga K.). A 2008. évi feltárást a 86-os számú főút 1999 után megépült szakaszának észak–déli irányú kiszélesítése indokolta. Az alig másfél hónapos ásatás során 6320 m²-en régészeti korszakokhoz azonosítottan összesen 22 (14 bronzkori, 8 római kori) objektumcsoporthoz sorolható 120 régészeti jelenséget (gödröket, vermeket, cölöphelyeket) tártak fel.

A római korhoz köthető objektumok a lelőhely északnyugati részénél kerültek elő: néhány cölöphely erősen faszenes betöltéssel; egy keskeny rövid árok; egy nagyobb, szemétdörmként definiálható gödör, melynek alján nagy mennyiségű állatsont volt felhalmozva (2. számú objektum); valamint egy földbe süllyesztett padlójú (gazdasági) épület maradványaként értelmezhető, kisebb, egyenes aljú sekély jelenség.⁹

A lelőhely régészeti állattani leletanyagát 228, közel 500 töredékben előkerült állatmaradvány képezi, amelynek legnagyobb része, összesen 214 váztröredék, az említett római hulladékgödörből származik.

Módszer

Az archaeozoológiai vizsgálatok tárgyát a régészeti feltárások során napvilágra került állattani leletek alkotják. E maradványok az egykori ember környezetében élt (tartott, illetve vadászott) állatoknak a – gazdasági és kulturális szükségletek révén befolyásolt szelekcióval keletkezett – hulladékai. Kutatásuk, az állatfajok jellemzése mellett, az adott társadalmak életére vonatkozóan is adatokat szolgáltat. A vizsgálatok folyamán elsőként a maradványok fajmeghatározása, az egyes fajok csontjainak egymáshoz viszonyított aránya, a csontvázrészek gyakorisága, az egyedek életkora, neme, a csontméretek, az esetleges kóros elváltozások, darabolás, vágás-nyúzás és az egyéb megfigyelhető tafonómiai elváltozások adatfelvételére kerül sor. Az archaeozoológiai eredmények, a rendelkezésre álló fajoknak, valamint azok környezeti igényeinek jellemzésén túl választ adnak az állattartás és a vadászat arányával, jellegével kapcsolatos kérdésekre; utalnak az állatok egészségi, takarmányozási, tartási és tenyésztési körülményeire, hasznosításuk módjára, feldolgozásuk technikai

színvonalára. Információkat adnak az egyes időszakok hús fogyasztásáról: a minimálisan elfogyasztott hús mennyiségére, minőségére, feldolgozására, valamint a keletkezett hulladékok tárolására vonatkozóan.

Az archaeozoológiai leletanyag jellemzése

A hulladékgödörként azonosított 2. számú objektumot egy római kori gödör és annak betöltési rétegei alkotják (2–3. kép). A gödör a lelőhely északi területének északi szelvényfala mentén helyezkedik el. Átmérője 3,5–4 m, relatív mélysége 60–70 cm. Leletanyaga: néhány római kerámiatöredék, üvegdarabok, nagy mennyiségű állatsont.

Az állatsontok a gödör alján „összedobálva” az alsó (154-es számú) rétegben feküdtek, illetve egyetlen szarvasmarha felső *molaris* darabjai a gödör felsőbb rétegéből (152-es számú) kerültek elő. A két réteget részben elválasztva helyezkedett el egy fekete, faszenes réteg (153), amely az alsóbb (154-es) réteg állatsontjai közül (213 db) a magasabban lévőket (9 db) eny-

hén égett hatására színezte. Az előkerült csontok nagy része rossz megtartású és igen töredékes volt, ugyanakkor viszonylag nagy számban maradtak közel ép állapotban lévő, a különféle értékelésekre leginkább alkalmas hosszúcsontok is. A váztöredékek 79%-át lehetett faj-szinten pontosan elkülöníteni (1. ábra). A maradványok 95,9%-át (162 db) a szarvasmarha (*Bos taurus* Linnaeus 1758) csontok alkották, amelyek közé 7 db (4,1%) lócsont (*Equus caballus* Linnaeus 1758) volt még vegyítve.

A gödörben fellelt marhacsontok körülbelül 6 egyedhez, míg a lómaradványok egy, de maximum három állathoz tartozhattak valaha. A pontos meghatározásra alkalmatlan csonttöredékek esetében, azok némely jellegzetessége alapján, feltételezhető, hogy szintén e két nagypatás (*Ungulata [maior]*) váztöredékeiből kerültek ki.

A kisebb leletanyagokban a ritkább, apróbb állatfajok (pl. baromfik) maradványainak előkerülési lehetősége a leletanyag-mennyiséggel egyenes arányban csökken.¹⁰ Az tehát, hogy bizonyos fajok vázcsontjai hiányoznak az archaeozoológiai leletek közül, nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezek az állatok nem voltak megtalálhatók. A jelen tanulmányban tárgyalt római gödör aprólékos bontása, illetve archaeozoológiai leletanyagának jól dokumentált felszedése, valamint az objektumnak a terepen is megfigyelt zártsága, jellemzői mégis abban erősítenek meg minket, hogy a belőle előkerült állattani leletanyagot valóban csupán az említett két faj, a szarvasmarha- és a háziló-maradványok képezik – ez irányú tafonómiai veszteséggel tehát az adatkiértékelés során nem kell számolnunk.

Életkor-csoportok szerint a töredékek 29,4%-át (63 db) lehetett elkülöníteni. Ezek, 11 csont kivételével (8 subadultus, 3 maturus) mind kifejlett, 3,5-4 évesnél idősebb egyedektől származtak (2. ábra). Ez az arány általában, nagy értékű és hosszú szaporodási ciklusuk miatt, mind a szarvasmarhára, mind pedig a lóra jellemző. A hosszabb élettartam – a mindkét faj esetében általános izomerő hasznosításán (pl. szállítás, teherhordás, igavonás) túl – a szarvasmarhák tejhasznosítására is utalhat. A tehének kifejlett korukban, a 3-4. laktációs időszakra érik el tejtermelési képességük legkedvezőbb szintjét, ami majd csak a 6-7. tejlési periódusuktól kezd csökkenni. Amint pedig azt az írott forrásokból tudjuk, a római konyháknak kedvelt alapanyagok voltak a különféle tejtermékek. A tehének tejtermelő képességéről műveikben, az állattartáshoz kapcsolódóan az antik szakírók is rendszeresen értekeztek. Egy-egy tehén beszerzésére vonatkozóan ez okból is különös odafigyelést javasoltak az állat életkorára. Columella például a bikákról és tehénekről értekezve a vásárlandó állat megfelelő küllemi, fizikai megjelenésén túl külön kitér annak korára is. A tehénekről megjegyzi, hogy mivel azok tízéves koruk felett már terméketlenek lesznek, ajánlott a fiatal egyed vásárlása, amit azonban nem érdemes két évesnél fiatalabb korban hágtatni semmilyen célból (*A mezőgazdaságról* VI. 21. 1–2).

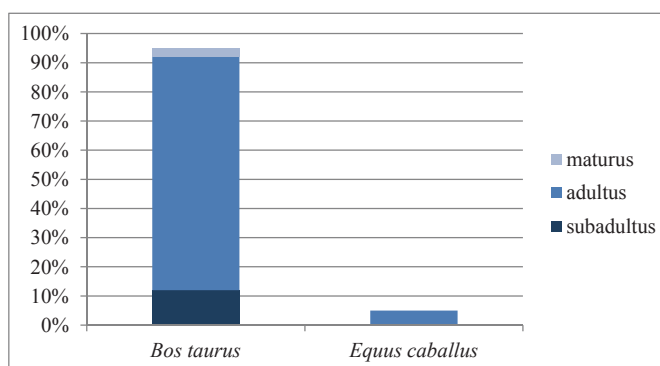
A régészeti korok táplálkozásának rekonstrukciójához szükség van az állattani maradványok hússzempon্তু értékelése is.

Faj	Species	N	%
Szarvasmarha	<i>Bos taurus</i> Linnaeus 1758	162	95,9
Házi ló	<i>Equus caballus</i> Linnaeus 1758	7	4,1
Faj szinten meghatározható töredékek (NISP*)		169	100%
Tulokformák	Bovinae	1	
Lófélék	Equidae	1	
Kérődző	Ruminantia (maior)	4	
Patás	Ungulata (maior)	4	
Emlős	Mammalia (maior)	20	
Nem meghatározható	indeterminabile	15	
Összes töredék (n)		214	

1. ábra. 2. sz. objektum (római kori gödör): az állattani leletanyag faj szerinti megoszlása (*NISP – Number of Identifiable Specimens; Fragmentzahl)

Egy-egy csont az állat valamely testtáját, vagyis húsrészeit is képviseli. A vázrészek előfordulási gyakorisága a leletanyagokban, valamint az egymáshoz viszonyított mennyiségi arányuk bizonyos mértékben jellemzik az állatok húsának hasznosítását az adott közösségekben. A csontok testtájait, illetve húsrészeit szerinti csoportosításának a régészeti állattantában használt, funkció alapú, testtájékok szerinti (5 kategóriás) minőségelosztása Kretzoi Miklósnak köszönhető.¹¹ Az inkább a gazdasági hasznosság szempontjából vizsgálódó (3 kategóriás) rendszert pedig Hans-Peter Uerpmann készítette el¹² (3. ábra). Bár „minőségi” kategóriákról van szó, egyértelmű, hogy sem a lokális, sem a tágabb körű hagyományok, szokások által befolyásolt étkezési variációkat nem lehet ilyen mértékben bekatulázni, azonban a csoportosítások az archaeozoológiai értékelés során támpontot adnak az állatfajok testrégióinak hasznosítási fokára vonatkozóan.¹³

A húsminőségi osztályozás szerint – az Uerpmann-féle három húsminőségi osztálynak megfelelően – a leletanyagot legnagyobb számban a „közepes minőségű” hússok csontjai alkotják (4. ábra). Ez a megállapítás a korábbi, közvetlen terepi megfigyelések alapján a kis csontmennyiség ellenére is fenntartható. A számítás nem a töredékek, hanem a vázrészek számára épül, így – bár lényegében a vékony, lapos, jellegénél fogva könnyebben aprózódó bordacsontok magas száma (48 db) növeli meg csupán – a kategória értéke reális képet mutat. Nem meglepő talán, hogy a rostélyos, illetve (magas)hátszíni részek előnyös felhasználásuként még manapság is az egybe-sütést jelölik meg elsőként a szakácskönyvek.

2. ábra. 2. sz. objektum (római kori gödör): a szarvasmarha (*Bos taurus*) és a ló (*Equus caballus*) életkor szerint elkülöníthető vázrészeinek megoszlása

<i>Kretzoi (1968) osztályozása</i>	<i>Uerpmann (1973) osztályozása</i>
A) fejtájék: a koponya és állkapcsok, fogak, a nyelvcsonatok és az első két nyakcsigolya	A) legnagyobb értékű hús: a gerincoszlop csontjai (kivéve a farokcsigolyákat), a lábszárak testközeli része, a váll- és medenceöv csontjai
B) törzstájék: a gerincoszlop, a bordák, a szegycsont, a keresztcsont és a medence	B) közepes értékű hús: a lábak alsó vége, a koponya (az agyvelővel), állkapocs (nyelvvel és rágóizomzattal), a borda és a szegycsont
C) lapocka és comb: a lapocka a karcsont, a könyök- és orsócsont testközeli vége; comb térdkalács, a síp- és szárkapocscsont testközeli vége	C) legkisebb értékű hús: az arc csontjai, a farok, a lábfejek (a csánkizülettel)
D) száraz végtag: az orsó- és könyökcsont alsó vége, a kéztő- és kézközépcsontok; a síp- és szárkapocscsontok alsó vége, a lábtő- és lábközépcsontok	
E) bőrben maradó: a terminális csontok, ujjpercek, a farokcsigolyák és a ragadozók penisontja	

3. ábra. A csontok testtájék, illetve húsérték szerinti csoportosítása Gábori-Csánk – Kretzoi 1968 és Uerpmann 1973 alapján (Bartosiewicz 2006, 153, 13. táblázat nyomán)

	<i>Bos taurus</i>				<i>Equus caballus</i>				<i>Mammalia (maior)</i>				<i>Összesen</i>
	<i>subadultus</i>	<i>adultus</i>	<i>maturus</i>	<i>indet.</i>	<i>subadultus</i>	<i>adultus</i>	<i>maturus</i>	<i>indet.</i>	<i>subadultus</i>	<i>adultus</i>	<i>maturus</i>	<i>indet.</i>	
Legjobb minőségű húsrészek („A”)													
vertebrae	1	9		8								2	20
scapula				5								1	6
humerus	1	1		5									7
pelvis		1		1							1	6	9
femur	2	1		3									6
„A” összesen:	4	12	0	22	0	0	0	0	0	0	1	9	48
Közepes minőségű húsrészek („B”)													
neurocranium				2									2
mandibula		3		2									5
costa				43								5	48
radius	1	3		2									6
ulna				1									1
tibia	1	4		1		2							8
„B” összesen:	2	10	0	51	0	2	0	0	0	0	0	5	70
Alacsony minőségű húsrészek („C”)													
viscerocranium		2		1									3
os carpale				1									1
metacarpus				2									2
os tarsale	1	7	1	2				4					15
metatarsus		3		5		1							9
phalanges		3		16									19
„C” összesen:	1	15	1	27	0	1	0	4	0	0	0	0	49
Húsminőség szempontjából értékelhető töredék összesen (db):													167

4. ábra. 2. sz. objektum (római kori gödör): a húsminőség szerint értékelhető töredékek megoszlása Uerpmann 1973 alapján

	vázhész	oldal	életkor	legnagyobb hosszúság (mm)	proximalis szélesség (mm)	marmagasság (mm)	nem
<i>Equus caballus</i>	metatarsus	dex.	adultus	260,4	51,1	1364,1	
<i>Bos taurus</i>	metacarpus	dex.		196,7		1186,1	tehén
<i>Bos taurus</i>	metacarpus	sin.		212,3	68	1343,9	bika
<i>Bos taurus</i>	metatarsus	sin.	adultus	230,1	45,2	1226,4	tehén
<i>Bos taurus</i>	metatarsus	dex.		232,7		1240,3	tehén
<i>Bos taurus</i>	metatarsus	sin.		234,9		1252,0	tehén
<i>Bos taurus</i>	metatarsus	dex.	adultus	235,1	55,5	1253,1	tehén

5. ábra. 2. sz. objektum (római kori gödör): marmagassági adatok (Nobis 1954 és Vitt 1952 nyomán)

Méretadatot 47 csont esetében lehetett felvenni.¹⁴ Marmagasság számítására 7 érték volt alkalmas (5. ábra).¹⁵

A szarvasmarhánál a két kéz- (*metacarpus*), illetve négy lábközépcsont (*metatarsus*) alapján kapott marmagassági értékeket tekintve leginkább „kis-közepes” és „közepes” méretű egyedekről beszélhetünk. A teheneknél az átlagos marmagasság 123 cm, míg az egyetlen bika *metacarpus* 134 cm-es marmagasságot jelez. A 120 cm alatti marmagasságú egyedeket általában helyi típusként szokás számon tartani, míg a 125 cm marmagasság felettiéket esetében felmerül a behozott itáliai fajtákkal való kereszteződés lehetősége. Jelen leletanyagban az 5 marmagassági értékkel rendelkező tehén közül egy csupán 118,6 cm-es, míg a további 4 egyed inkább a 125 cm-es mérethez közelít, illetve azt meg is haladja.¹⁶

Egy igen vékony, hosszú ló-lábközépcsonton végzett számítások szerint a hajdani állat 136 cm marmagasságú, vagyis, bár az értéktartomány felső határával, de alacsonynak mondható egyed volt. A vázhész feltűnő karcsúsága utalhat az állat esetleges hátsasló mivoltára is. A kistermetű, karcsú csontozatú lovak igen jellemzőek voltak Pannonia bennszülött kelta településein.¹⁷

A domesztikált állatok vad őseikhez viszonyított küllemi méretcsökkenése lassabban, enyhébb formában vázrendszerükön, illetve azon belül a fogazat alakulásán is nyomot hagy. Öröklődve idővel kialakul a fogak kulisszaszerű zsúfolódása, rendellenes állása vagy hiánya. Mindez szabálytalan kopáshoz (abból fakadóan akár más betegségekhez is) vezethet.¹⁸ A gödör állattani anyagában több, igen erősen kopott szarvasmarhafog is volt; más paleopatológiai szempontú elváltozást nem észleltünk.

A csontok rossz felületi megtartottsága miatt egyértelmű hasznosításukra utaló vágásnyomot csupán a leletanyag egyetlen csonttörredékén (nagypatás borda) figyelhetünk meg. Ugyanakkor az anatómiai rendben előkerült, összefüggő, vagyis egyben leválasztott vázhész (felső-, alsó lábszár, gerinc a bordákkal), illetve egy szarvasmarha töredékekben megmaradt fél arckoponyája jellegzetes alakjukkal mind-mind a szakszerű darabolási, húsfeldolgozási technika mutatói.¹⁹

Kutya általi, illetve egy esetben kisebb, vagy fiatal egyed okozta rágásnyomok négy töredéken voltak megfigyelhetők. Ez az érték komolyabb következtetést nem engedhet meg, azonban azt mindenképpen jelzi, hogy az állatmaradványokat földbe kerülésük előtt kutya rágta meg.

Következtetések

A helyszíni megfigyelések, valamint a csontok vizsgálata alapján a Szombathely–Zanat–Pap-földek lelőhely római kori hulladéktároló gödre kapcsán elmondhatjuk, hogy annak alsó rétegébe a nagyobb darabokból álló, összefüggő testrészeket képviselő állatmaradványok egyidejűleg, de legalábbis igen rövid időn belül kerültek bele.

Mivel a bontott testrészekben belül a vázcsontok anatómiai rendben sorakoztak, a darabokon – azok földbe kerülésének pillanatában – szükségszerűen legalább inaknak még kellett lenniük.

A gödör zömében kifejtett egyedektől származó szarvasmarha- és háziló-csontokat tartalmazott. A töredékek teljes vázat nem adtak ki.

A csontokon egyértelmű húsfeldolgozási jeleket nem észleltünk (ez minden bizonnyal a talaj roncsoló kémhatásával is összefügg), az összetartozó részek (fél koponya, bordai részek, lábszár) azonban szakszerű darabolási módra utalnak.

A vázhészek képviselte húsmennyiség jelentős volt (mivel a csontok rossz megtartottságúak voltak, ezért a súlyukra vonatkozólag és az ebből következtethető húsmennyiség pontos becslésre nincs mód). Bár egy kisebb embercsoport élelmészére elegendő húshalmazt képzelhetünk el, azonban lakomára való mennyiségről még nem beszélhetünk.

A gödör alsó és felsőbb rétegét elválasztó, nem szerves folyamatok révén, hanem égetés okán kialakult fekete rétegnek az állatok feldolgozásához nincs köze.

A testrészeket, mielőtt azokat föld fedte volna be, kutya rágta meg. A hulladéktároló tehát valószínűleg nyitott gödör volt, és így a csontokat fedő égett, fekete, faszenes réteg egy esetleges (fertőtlenítő céllal történt) szemétegetés nyomaként értelmezhető.

Jelen ásatási területtől déli irányba 200–300 méterre, 1999-ben, a 86. számú főút zanati bekötő útjánál folyó ásatások alkalmával Sosztarits Ottó régész (VMMI/Savaria Múzeum – IS) egy Kr. u. 2. századi római villa maradványait tárta fel. A villát a Savaria–Bassiana–Arrabona főúthoz bekötő útnak egy szakaszát pedig, szintén a Savaria Múzeum képviseletében, Ilon Gábor régész tárta fel 2000-ben.²⁰

Feltételezhető, hogy az itt tárgyalt hulladékgödör, illetve a vele együtt a Skriba Péter és Varga Krisztina által vezetett 2008-as évi ásatások során feltárt gazdasági funkciójú épületként azonosított régészeti objektum, valamint az 1999-ben dokumentált római villa között kapcsolat állt fenn, azonban ennek régészeti bizonyítása még várat magára.

Jegyzetek

- 1 Balázs *et al.* 2013, 7–13.
- 2 Kiss *et al.* 1998, 16, 20–21, 33–34, 56; Ilon–Kvassay 2009, 24–26; Ilon–Kreiter 2010, 20–21; Balázs *et al.* 2013, 7–13.
- 3 Bökönyi 1984, 66–92.
- 4 Kron 2014, 128.
- 5 Balázs *et al.* 2013, 29; Hoffmann 2011, 16.
- 6 Bartosiewicz 1990–91, 103–124.
- 7 Vörös 2000, 28–30.
- 8 Bartosiewicz 1999, 5. jegyzet.
- 9 Skriba 2010, 28–29.
- 10 Bartosiewicz 1990–91, 103–124.
- 11 Gábori-Csánk–Kretzoi 1968, 230.
- 12 Uerpmann 1973, 316.
- 13 Bartosiewicz 2006, 153–158; Vörös 2007, 31–36.
- 14 Driesch 1976.
- 15 Nobis 1954, 155–194; Vitt 1952, 163–205; Matolcsi 1970, 89–137.
- 16 Bökönyi 1984, 27–28.
- 17 Vörös 1991, 354; Körösi 2011–12, 18.
- 18 Bartosiewicz–Gál 2013, 174–175.
- 19 Takács 1990–91, 41.
- 20 Ilon 2000–2001, 75.

Bibliográfia

- Apicius: *De re coquinaria. Szakácskönyv a római korból.* Szerk. Orlovsky G. Budapest, 2003.
- Balázs P. – Csapláros A. – Sosztarits O. (szerk.) 2013. „Iseum – Isis savariai temploma Szombathelyen”: *Sistrum*. Ser. B. No. 2. Szombathely.
- Bartosiewicz L. 1999. *Régészeti állattan* (jegyzet).
- Bartosiewicz L. 1990–91. „Animal Bones as Indicators of Continuity at Roman Provincial Sites”: *Antaeus* 19–20, 103–124.
- Bartosiewicz L. 2006. *Régenvolt háziállatok. Bevezetés a régészeti állattanba.* Budapest.
- Bartosiewicz L. – Gál E. 2013. *Shuffling Nags, Lambe Ducks. The Archaeology of Animal Disease.* Oxford.
- Bökönyi S. 1984. *Animal Husbandry and Hunting in Tâc–Gorsium.* Budapest.
- Columella: *Rei rusticae libri XII. A mezőgazdaságról.* Ford. Hoffmann Zs. Szeged, 2005.
- Driesch, A. von den 1976. *A Guide to the Measurement of Animal Bones from Archaeological Sites.* Peabody Museum Bulletin 1. Harvard University, Cambridge, MA.
- Firmigl A. 2012. *Római kori villák történeti környezetének vizsgálata a Balaton-felvidéken.* Doktori értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola. Budapest.
- Gábori-Csánk V. – Kretzoi M. 1968. „Zoologie archéologique”: *Gábori-Csánk V.: La station du paléolithique moyen d’Érd-Hongrie.* Monumenta Historica Budapestinensia III. Budapest, 223–244.
- Hoffmann Zs. 2011. *Ételek és italok az ókori Rómában.* Szeged.
- Hoffmann Zs. 2014. *Mezőgazdaság és agrárviszonyok az ókori Rómában – A köztársaság és a principatus kora.* Szeged.
- Ilon G. 2000–2001. „Egy valódi »Via rustica« Savaria territoriumán”: *Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értésítője* 25/3, 69–80.
- Ilon G. – Kvassay J. (szerk.) 2009. *Összeköttetés föld fölött és föld alatt – A Győr–Szombathely és Szombathely–Hévíz közötti 400 kV-os távvezeték régészeti kutatásai 2003–2009.* A K. Ö. Sz. tudományos-népszerűsítő füzetek 1. Szombathely–Budapest.
- Ilon G. – Kreiter E. (szerk.) 2010. *Vízlelőti régészet – A Lukács-házi árvízcsúcs-csökkentő tározó területén végzett régészeti feltárások bemutatása.* A K. Ö. Sz. tudományos-népszerűsítő füzetek 3. Budapest.
- Kiss G. – Tóth E. – Zágórhidi Czigány B. 1998. *Savaria – Szombathely története a város alapításától 1526-ig.* Szombathely.
- Körösi A. 2011–2012. „A budaörsi kora római temető kocsis- és lószírnak archaeozoológiai vizsgálata, avagy a budaörsi kora római temető lovai”: *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*, 9–36.
- Kron, G. 2014. „Animal Husbandry”: G. L. Gampbell (szerk.): *The Oxford Handbook of Animals in Classical Thought and Life.* Oxford Handbooks in Classics and Ancient History. Oxford, 109–135.
- Marosi S. – Somogyi S. (szerk.) 1990. *Magyarország kistájainak katasztere.* I–II. Budapest.
- Matolcsi J. 1970. „Historische Erforschung der Körpergrösse des Rindes auf Grund von ungarischen Knochenmaterial”: *Zeitschrift für Tierzucht und Züchtungsbiologie* 87/2, 89–137.
- Nobis, G. 1954. „Zur Kenntnis der ur- und frühgeschichtlichen Rinder Nord- und Mitteldeutschlands”: *Zeitschrift für Tierzucht und Züchtungsbiologie* 63/2, 155–194.
- Skriba, P. 2010. „Szombathely–Zanat – Pap-földek (Vas megye 12. lelőhely, Zanat I/2 lelőhely)”: Kvassay J. (szerk.): *Évkönyv és jelentés a K. Ö. Sz. 2008. évi feltárásairól.* Budapest, 28–29.
- Takács I. 1990–1991. „The History of Pig (*Sus scrofa dom.* L.) Butchering and the Evidence of Singeing of Subfossil Teeth. Adatok a házi sertés (*Sus scrofa dom.* L.) feldolgozásának történetéhez és bizonyítékok a sertések perzselésére szubfosszilis fogletek alapján”: *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*, 41–56.
- Uerpmann, H-P. 1973. „Animal Bone Finings and Economic Archaeology: A Critical Study of ‘Osteo-Archaeological’ Method”: *World Archaeology* 4/3, 307–322.
- Vitt, V. O. 1952. „Losadi pazirykikh kurganov. The Horses of the Kurgans of Pazyryk”: *Советская Археология* 16, 163–205.
- Vörös I. 1991. „Temetési étel és állatáldozat leletei Solymár kora császárkori temetőjében”: *Studia Comitatus* 21, 344–363.
- Vörös I. 2000. „Farm and Hunted Animals from the Roman Imperial Period in Hungary”: *Specimina Nova. Dissertationum ex Institutis Historicis Universitatis Quinqueecclesiensis* 16, 227–242.